

MOTİVASİYANIN ZƏRURİLİYİ

Lalə Lətifova,
Ağcabadi şəhər 1 nömrəli tam orta
məktəbin müəllimi

Azərbaycan təhsilinin bütün pillələrində doğma dilimizin öyrədilməsi üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Bu da təbii. Çünki öz məziyyətlərinə görə Azərbaycan dili qədim yazı ənənələri və sabitləşmiş ədəbi normaları olan dövlət dili statusundadır və artıq o, dünyanın inkişaf etmiş dilləri sırasında özünə yer tutmaq imkanlarına malikdir. Ölkəmizdə dilimizin inkişafına dövlət tərəfindən ardıcıl qayğı göstərilir.

Bu gün dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuş təhsil ocaqlarımız doğma dilimizin səfəliqni qoruyun və inkişaf etdirən ən etibarlı mənbəyədir. Bir danılmaz həqiqəti də qeyd etmək lazımdır ki, ana dilimizin dövlət dili kimi təbiiqində, onun imkanlarının genişlənməsində və xalqımızın ən qiymətli sərvəti kimi dəyərləndirilməsində ulu öndər Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Artıq hamıda belə bir fikir formalaşmışdır ki, ana dilini mükəmməl bilməyən, düzgün danışmağı, yazmağı, öz fikirlərini aydın ifadə etməyə qabil olmayan insan mədəni insan hesab etmək olmaz. Hətta zəngin dili olmayan cəmiyyəti də mədəni cəmiyyət hesab etmək düzgün deyildir.

Bir danılmaz həqiqət var ki, ana dilimizin dövlət dili kimi təbiiq, onun imkanlarının genişləndirilməsi və Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti kimi dəyərləndirilməsi müstəqillik illərində daha yüksək səviyyəyə qalxmışdır. Azərbaycan mədəniyyətinin və zəngin tarixi irsimizin dünya ictimaiyyətinə tanınması imkanlarının yaradılması öz təsiri göstərmişdir.

Dil tədrisində də motivasiya önəmli

məsələdir. Tədrisdə motivasiya zəruri prinsiplərdəndir. Çünki o, fəal dərsin vacib komponenti olub təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdin idrak fəallığına tokan verən prosesdir. Tədrisdə həmişə müəllim qarşısında belə sual durmalıdır: "Motivasiyanı necə həyata keçirə bilərəm?". Hər şeydən əvvəl, müəllimlər məsələlərin izahına ayrıca yer verə bilər. Şagirdlər yeni biliklər verməlidir. Məsələn, dil hər bir fərdin, ümumilikdə isə xalqın mövcudluğunu şüurlandırır, onu başqa mədəniyyətlə qovuşdurur. Azərbaycan dili təbiətə obrazlı dildir. Ahəngdarlıq, lirizm də dilimizin təbiətindən doğur. Bugünkü dilimiz öz vüsəti ilə zəngin tarixə, güclü ənənəyə malikdir. Ədəbi dilimiz isə ümumxalq dili inkişafının yeni mərhələsidir. Əslində ədəbi dil xalqın və onun yaratdığı bütün ədəbiyyatın - ədəbiyyat tarixinin dildir ki, tarixən yaşamış görkəmli sənətkarların dilindən ayrı düşülmə bilməz. Ədəbi dil tarixinin də, tarixi qrammatikasının da tədqiqat materialı klassik ədəbi irsdir, yəni hər növ əlyazmalar, kitablər, şifahi və yazılı, elmi və bədii əsərlərdir. Əlbəttə, folklor dili, xalqın şifahi-bədii yaradıcılığı dili də ədəbi dilin ilkin şakidir. Yeri gəlincə tarixi faktlara da müraciət olunmalıdır.

Motivasiyada dərsin nəticəsi onun müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsindən aslıdır. Dilin tədrisində unudulmamalıdır ki, həm şifahi, həm də yazılı ədəbi dil normaları bir-biri ilə həmənəng öyrədilməlidir. VIII əsrdən başlayaraq ərəb və fars dilləri rəsmi ədəbi dil kimi növbələşirdisə, Azərbaycan

ədəbi dilinin daha qədim tarixə malik şifahi qolu heç bir təsira məruz qalmadan xalq dilinin zəminində öz inkişafını davam etdirməkdədir. Buna görə də şifahi ədəbi dil müəyyən mənada yazılı ədəbi dilimizin əsası və ilki olmuşdur. Deməli, XIV-XV əsrlərdə yazılı ədəbi dil birdən-birə klassik şaviiyyəyə yüksəlməmişdir, onun güclü şifahi ədəbi dil zəmini olmuşdur. "Dədə Qorqud"un, "Qisseyi Yusif"in, "Əhməd Hərami dastanı"nın şifahi-bədii xalq yaradıcılığı ilə səslənməsi həm də yazılı dilin folklorla qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etdiyinin bariz ifadəsidir.

Dilimizin şagirdlərə sevdilənməsində ilk şifahi kitabımızın xatırladılması da maraqlı qarşılanar. "Kitabi-Dədə Qorqud" dil tədqiqatı üçün zəngin material verən əsərdir. Birinci, ona görə ki, müəyyən əsrlərdə bir neçə dəfə yazıya alındığından orada bir neçə əsrin dil xüsusiyyətləri qorunub saxlanmışdır.

İkinci, ona görə ki, burada dəyişdirilməyə məruz qalmayan şeirlər, söyləmələr və s. vardır. "Kitabi-Dədə Qorqud"un, "Türk dilləri qamusu"nun tapılması ümumtürk folklor tarixini də qədim dövrlərə aparıb çıxardı, yazılı və şifahi ədəbiyyatın ayrı-ayrı növlərinin qədim tarixə malik olduğu barədə yeni fikir söyləmək imkanlarını genişləndirdi.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un çox orijinal üslubu, səpgisi var. Ərəb və farsdilli ədəbiyyat abidələrində bu üsluba, səpgiyə rast gəlmirik. Bəs bu üslub-ənənə haradan başlamış gəlir? Bu, birdən-birə yaranma bilməzdi. "Söz söylədi", "boy boyladı" ifadələri böyük maraq kəsb edir. "Boy" janrı bizə məlum olan ədəbiyyatlarda yoxdur. Bəlkə, elə "Koroglu" dastanındakı "səfərlər", "qollar" bu "boy" janrının sonrakı şifahi davamıdır?! Dastanların dili ilə "Orxon-Yenisey" abidələrində dil arasında olan güclü ümumilik onların qədimliyini bir daha təsdiq edir.

Mövlzulara uyğun olaraq türk dilləri nə də yada salıram. Orta əsrlər dövrü Şərq

dilçiliyində diqqəti cəlb edən alimlərdən biri Mahmud Kaşğari. Görkəmli türköloq-alim M. Kaşğari XI əsrdə yaşamışdır. Bu dahi alimin türk dillərinin sintaktik quruluşuna həsr etdiyi "Kitabi-cəvahirul-nəhv-fil-lüğət-it-türk" adlı əsəri hələ də tapılmamışdır. M. Kaşğari "Divani-lüğət-it-türk" adlı əsəri yazmaq məqsədi ilə Türkiyəni, Sibir və Volqa çayı boyu ölkələri, şəhərləri bir-bir gəzib dolamış, türkdilli xalqları yaxından öyrənmiş, bu və ya başqa sözün ayrı-ayrı xalqlarda necə və hansı mənalarda işləndiyini dəqiq müəyyən etmiş, nəhayət, olduqca zəngin bir ədəbi abidə yaratmışdır.

Şagirdlərin qazandıqları biliklərə əsaslanaraq orta əsrlər ədəbi dilinə də ekskurs edərik. XIV-XV əsrlərdə Azərbaycan şeir dili ərəb, fars dilləri ilə mübarizə şəraitində olsa da, öz əsl inkişaf yolunda idi. Türk dillərində danışan xalqlar da həm ərəb, həm də fars dilindən yaxa qurtarmaq istəyirdilər; özbəklərdən Əmir Əlişir Nəvai, azərbaycanlılardan Nəsimi, Füzuli və başqaları bu sahədə fədakarlıq göstərmişlər. Bu mərhələ Azərbaycan şeir dilinin inkişafı tarixində klassik mərhələ idi. Biz bunu Nəsimi mərhələsi də adlandıra bilərik. Ərəb və fars dili təsirinə qarşı Azərbaycan klassik şeir dili və üslubu ənənəsinə möhkəmlənmək Nəsiminin üzərinə düşmüşdü. Dövrü nəzərə aldıqda Nəsiminin dili canlı ifadə, tələffüz tərzləri, məişət-danışqı səciyyəli söz və ifadələrlə zəngindir. Müasir dilimizlə Nəsiminin dili arasında bağlılıq yaradan bu cəhətlər maraq doğurur. Məsələn, təkcə "ey" midası ilə deyilən xitabla nəzər salsaq, şairin xalq dilinin ifadə zənginliyində dərinliklərdən bələd olduğu qonaqına gələ bilərik:

"Sansız, ey can, könlüm aram cəlməz"

"Ey mələk surətli dilbər, can fədağı yoluma".

Azərbaycan dilinin inkişafı tarixində dildə sözə qonaq, yığcamlıq keyfiyyəti dərin köklərə malikdir. Ədəbi dilin formalaşdığı illərdən - Dədə Qorquddan.

Həsənoğlu, Nasimidan bir anına şəklində davam edib gələn bu məziyyət XV-XVII əsrlərdə Kişvərinin, Xətəinin, Füzulinin, Sarı Aşığın, Qövsinin və b. şəxsinə öz inkişafının zirvəsinə yüksəlmişdir.

Hikmətli sözlərə, şirin ibarələrə müraciət edib, fikri və düşüncəni obrazlı və yığcam şəkildə ifadə etmək keyfiyyəti Azərbaycan dilinin daxili məziyyətidir. Füzuli Azərbaycan xalq dilinin bu məziyyətini layiqincə dərk edən, onun ənənələrinə sadıq qalan sonatkar idi. O, fikri yığcam deməklə mətləbi uzatmaqdan qaçır. Ümumxalq dilinin əsl adı ifadə vasitələrdən danışmaq dilinə məxsus tam, sadə söz və birləşmələrdən, macazlardan istifadə şairin mizə, beyt və bəndlərini həcmə sıxmış, qiymətə artırmışdır. Şairin:

"Nərgis ki, göz açdı bağa girdi,
Bir baxmağılın özün itirdi"

– beytində canlı tələffüzündə işləmiş baxmağılın sözü bir yana, "Nərgiz ki, göz açdı" ifadəsi bədii həqiqətə nə qədər uyğundur.

Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı və yazılı ədəbiyyatda XVI əsrin sonlarından başlayaraq güclənən qüvvətli realist meyillər öz inkişafının zirvəsində Vaqifi yetirmişdi. Vaqif cəsarətlə şeirimizə ailo və yaşayış tərzini ilə sıx əlaqədar yeni söz və ifadələr gətirmişdir. Xalqın dərdi, həyat və mənafeyi ilə bağlı Vaqif şeirində xalqılığın mühüm əlaməti kimi meydana çıxmış olur.

Yuxarıdakılardan mənimşəkilməsi XX əsr ədəbiyyatının dilinə də maraq oyadı. C.Məmmədquluzadənin çoxcəhətli yaradıcılığı dildə sadəlik və realizm məsələsini bütünlüklə əhatə edir. Böyük ədib istəyi bədii əsərlərində, istərsə də başılıq etdiyi "Molla Nəsrəddin" məcmuəsində ədəbi dilimizə dəyişirdi, onun inkişafına təkan verəcək bir istiqamət seçmişdi. Ə.Haqverdiyev, C.Cabbarlı, M.S.Ordubadı və başqalarının dili və üslubu bu realist istiqamətin yeni uğurlu addımları idi.

C.Məmmədquluzadə "Anamın kitabı"nda dövrün təlim-tərbiyə işinin vəziyyətini, milli məktəblərdə keçirilən ana dili və ədəbiyyat dərslərinin nə halda olduğunu bədii şəkildə ümumiləşdirib vermək istəmişdir. C.Məmmədquluzadəyə görə, kütülpə, camaatla, xalqın tərəqqi və inkişafına xidmət etməyən bilik, elm, dars, kitab və s. heç nəyə görə deyil. Ədib hesab edir ki, ehtiyac olmadan ana dilində, xüsusilə cənabi sözlərin işlənməsi dilin ümumxalq kütülləri üçün anlaşılmaq hala salır, oxumaq, elm öyrənmək və maariflənmək işləri çətinləşir.

XIX-XX əsrlərin elmi və dil üslubunun inkişafında M.F.Axundov, H.Zərdabi ilə birlikdə inkişaf yoluna düşən elmi dil və üslubun güclü təsiri olmuşdur. Xüsusən F.Köçərlinin əsərlərində milli dilin zəmini üzərində yaradılan elmi istilahlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, azadlıq, hüriyyət, xoşbəxtlik, ruhtəzəlayən, fərhəgətən və s. kimi yeni söz və ifadələrlə, canlı dil hesabına elmi terminologiyaya zənginləşdirir. Onun "Azərbaycan tarixi materialları" adlı məşhur əsərinin ilk səhifələri nəzəri mülahizələrə ilə başlayır. Azərbaycan ədəbi dil tarixində satıra dil və üslubunun əlaməti dil özünü məhz poeziya sahəsində daha erkən göstərmişdi. Bu satirik poeziya dili və üslubu M.Ə.Sabirə zirvəyə yüksəlmiş "ədəbi məktəb" şəklini almış. "Şairəm, əsrimin ayınsayım" – deyən şair dilə, danışmağa, sözlə, ifadəyə də eyni mövqədən yanaşır. Şair sözü şax üzə deməkdən çəkinməzdi. O, yeni bir prinsip əsasında – tipləri danışmaqla ana dilinin geniş imkanlarına əl atma bilmiş və bununla Azərbaycan şeirinin ümumxalq xarakterini son dərəcə qüvvətləndirmişdi. Bu üslub artıq nə Füzuli, nə də Vaqif üslubudur. Bu üslub novatorluqdur, ancaq Sabirə məxsus bir keyfiyyətdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyət yoluna şərafətə, layəqətə davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

cənab İlham Əliyevin imzaladığı "Azərbaycan dilinin globallaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" 23 may 2012-ci il tarixli sərəncamda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan dilinin cəmiyyətdə rolunun daha da möhkəmləndirilməsinə istiqamət vermişdir.

Bu işdə məktəblərin üzərinə böyük vəzifələr düşür. Uşaqlar məktəbdə ana dilinin incəliklərinə yiyələndikcə, dili də sevməyə başlayırlar.

Ümumtəhsil məktəblərində aşağı siniflərdə şagirdlərə Azərbaycan dilinə dair praktiki vərdislər aşılanır. X-XI siniflərdə isə Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf yoluna nəzər salınır, dilimizin məziyyətləri barədə şagirdlərə aydın təsəvvürlər yaradılır. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, IX və X siniflər üçün "Azərbaycan dili" dərslərlərinin (müəlliflər akademik Tofiq Hacıyev, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov, professor Nizami Xudiyevdir, elmi redaktor isə dosent Nəcəf Nəcəfov) program tələblərinə tam riayət olunan mükəmməl dərsləklərdir. X sinfin dərslərində "Dil haqqında ümumi məlumat", "Azərbaycan dilinin quruluşu", "Nitq mədəniyyəti", XI sinifdə "Morfoloji quruluş", "Sintaktik quruluş" kimi bölmələr vardır. XI sinifdə böyük bir bölmə "Üslubiyyət" adlanır. Burada şagirdlər "Bədii üslub", "Elmi üslub", "Məişət üslubu", "Fərdi üslub" və b. mövzular üzrə artıq dilimiz haqqında çox zəngin məlumat yiyələnirlər. Dərslərdəki materiallar əsasında motivasiyanın məqsədyönlüliyi öz yerini tutur.

Bu dərsləklər həm də materialla çox zəngindir. Burada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin dil haqqında fərmanlarının mətni də verilmişdir. Müəlliflər çox sadə, lakin elmi dildə, hər fikrin aydın üslubda nəzərə çatdırılmasına diqqətlə yanaşmışlar.

Nəcəf dəyərli, kitab oxunaqlı dildə yazılmışdır. Təsədüfi deyildir ki, bu dərsləklər haqqında mətbuatda da ciddi iradlar getmişdir. Nəticələr də fərahəndiricidir. X və XI sinfin "Azərbaycan dili" dərsləkləri dilimizi sevməyin hər kəsin mənəvi borcu olduğu qənaətinə möhkəmləndirir. Ona görə də təhsilimizin məzmununda edilən dəyişiklikləri, yeni tələbləri nəzərə alaraq, şagirdlərimizə daha doğma dilimizi sevdirməyə ən ümdə vəzifələrdən biri kimi baxılmalıdır. Onun sevdirməsi üçün fəal təlim üsullarından ardıcıl istifadə edilməlidir.

Rəyçi: dos. B.Həsənlı

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hacıyev T., Cəfərov N., Xudiyev N. Azərbaycan dili. X sinif üçün dərslək. Bakı: Aspoliqraf, 2005.
2. Hacıyev T., Cəfərov N., Xudiyev N. Azərbaycan dili. XI sinif üçün dərslək. Bakı: Aspoliqraf, 2005.
3. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, 2004.

Л.Латифова

Мотивация необходима

Резюме

В статье говорится об историческом развитии азербайджанского языка, о роли школьных учебников в этой области, а также повествуется о предстоящих задачах учителей азербайджанского языка.

Л.Латифова

Motivation is importance

Summary

In this article it is spoken about the historical development of Azerbaijan language, the role of school textbooks and about Azerbaijan language teachers' duties on these issues.